

PŘEDSUNUTÁ FORTIFIKACE HRADU CORNŠTEJNA

JAN KYPTA – JIŘÍ MAROUNEK

Forward Fortification of Cornštejn Castle

The article is devoted to the forward fortification of Cornštejn Castle (Znojmo Region) which is situated along the Moravian-Austrian border. The fortification blocks an elevated position above the access road, from which the castle could have been seriously threatened during a siege. Its perimeter fortification consists of a series of linear embankments and a frontal ditch. On the highest place of the enclosed area is the ruin of a stone prismatic tower. Thanks to an exact analysis of several wooden elements, the construction of the tower was dated to 1478.

Keywords: Cornštejn Castle – forward fortification – fortification architecture – medieval military – ground fortification

Článek je věnován předsunuté fortifikaci hradu Cornštejna (okres Znojmo), který je situován při moravsko-rakouské hranici. Fortifikace blokuje vyvýšené místo nad přístupovou komunikací, odkud mohl být hrad vážně ohrožen během obléhání. Její obvodové opevnění je tvořeno soustavou liniových náspů a čelním příkopem. Na nejvyšším místě ohrazené plochy stojí torzo kamenné hranolové věže. Díky exaktní analýze několika dřevěných prvků se výstavbu věže podařilo datovat do roku 1478.

Klíčová slova: hrad Cornštejn – předsunutá fortifikace – fortifikační architektura – středověké vojenství – zemní opevnění

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.1.04>

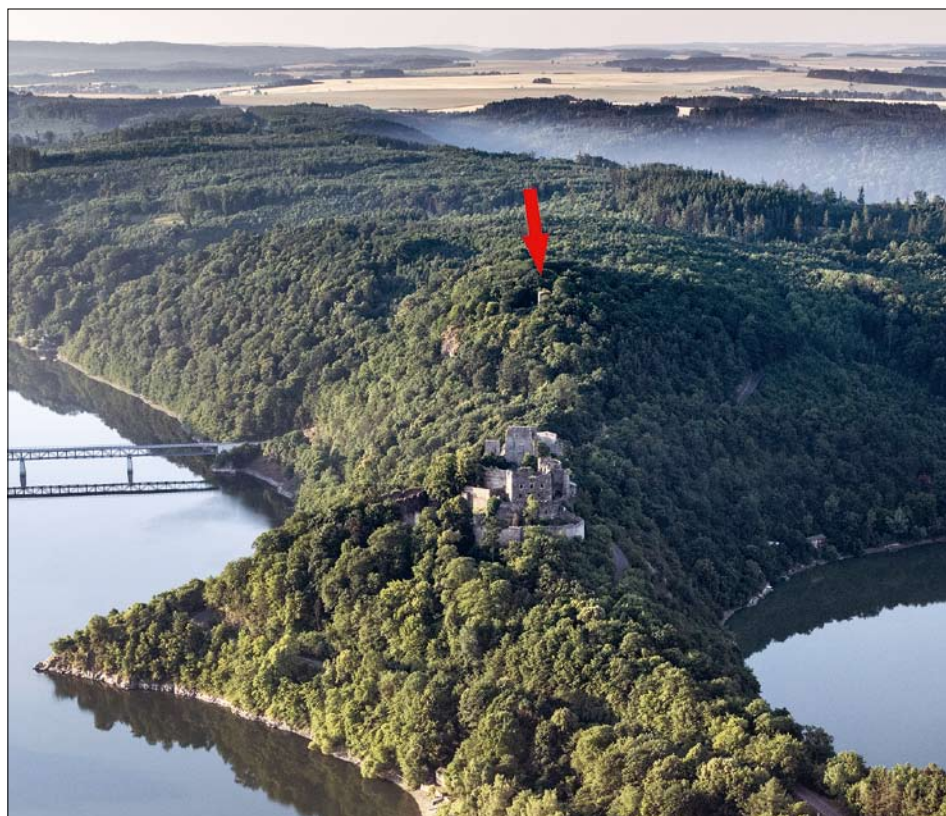
ÚVOD

Předsunutá fortifikace hradu Cornštejna (okres Znojmo), vybudovaného ve smyčce Dyje při moravsko-rakouské hranici, patří k nejmohutnějším a dispozičně nejsložitějším objektům svého druhu v českých zemích. Výrazně převyšuje jádro hradu, přičemž blokuje polohu nebezpečnou z hlediska aktivního i pasivního obléhání. V literatuře se jí dostalo pozornosti opakovaně. Na prvním místě je třeba jmenovat třicet let starý samostatný článek, v němž byla blíže zhodnocena spolu s dvojicí dalších fortifikačních situovaných v blízkosti hradu (Měřínský – Plaček 1991). Tyto dva objekty však jednoznačně souvisejí s činností obléhatelů v letech 1464–1465. S jejich působením lze spojit ještě další, v nedávné době postupně obje-

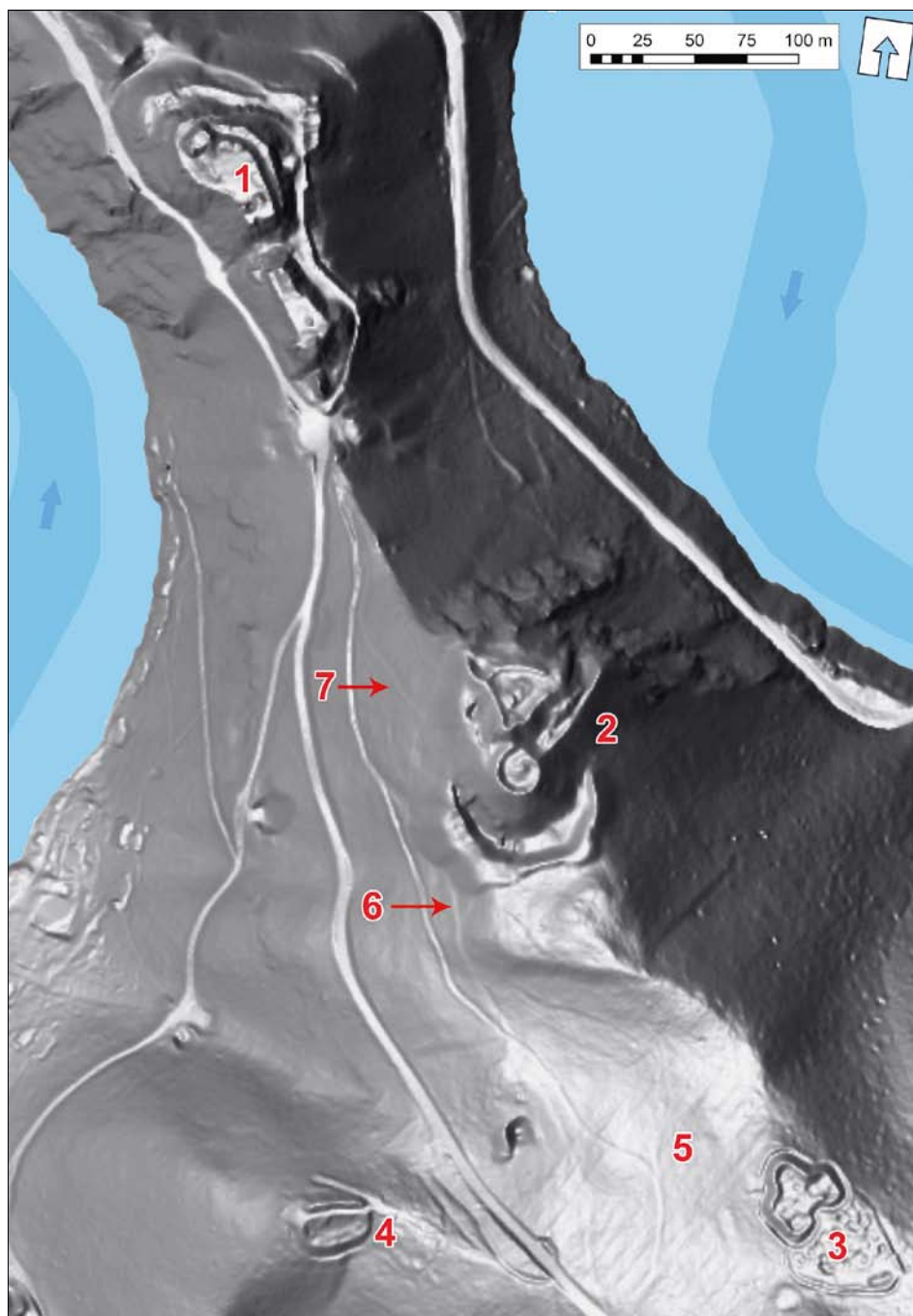
vené terénní stopy v jiných místech hradního okolí. Tyto polohy jsme v posledních letech podrobili komplexnímu geodeticko-topografickému průzkumu a výsledky detailně publikovali v katalogové části monografie, jež slouží jako přehled všech známých lokalit s dochovanými terénními stopami obléhání hradů v České republice (Kypta – Marounek 2022, 104–115).

Během několikaletého průzkumu okolí Cornštejna jsme zaměřili pozornost také na předsunutou fortifikaci hradu, protože bezprostředně souvisí s problematikou obléhání. Byť jí věnovalo pozornost několik badatelů (zvl. Měřínský – Plaček 1991; Kacetyl 2013; Sýkora 2015), můžeme její dosavadní popisy a hodnocení nejen podstatně doplnit, ale i korigovat. Oproti dosud publikovaným zákresům předkládáme výrazně zpřesněný plán, který vznikl na podkladě nadstandardně kvalitních dat leteckého mapování zemského povrchu (data poskytl Centrum dopravního výzkumu). Nicméně finální podobu plánu jsme do značné míry vytvořili na základě tradičního pozemního měření. Zákres umožňuje demonstrovat nové poznatky o terénních reliktech obvodového opevnění. Podrobněji se budeme zabývat i kamennou věží předsunuté fortifikace. Nyní ji dokážeme konkrétně datovat, a to díky dendrochronologické analýze fragmentů stropních trámů. Poprvé předkládáme její plánovou dokumentaci.

Jeden podstatný aspekt ale ponecháme stranou, a sice relativní chronologii vývoje předsunuté fortifikace v kontextu stavební proměny vlastního hradu během 2. poloviny 15. století. Je evidentní, že jeho obvodové opevnění prošlo dynamickým vývojem v téže době, kdy nad ním vyrostla, resp. byla vylepšována předsunutá fortifikace. V tomto ohledu ale nezbyvá než počkat na detailní pu-

Obr. 1: Cornštejn, hrad (okres Znojmo). Letecký pohled k jihovýchodu, šipkou označena věž předsunuté fortifikace (foto J. Jiroušek, 2015).

Obr. 2: Cornštejn, hrad, digitální model terénu; 1 – hrad, 2 – předsunutá fortifikace hradu, 3 – relikt obléhacích prací (subkomplex A), 4 – relikt obléhacích prací (subkomplex B), 5 – kdysi obdělávaná plocha (stopy polí jsou patrné v podobě souběžných nízkých hřbetů – mezních pásů), 6 – starší cesta zčásti převrstvená hmotou náspu, 7 – nevýrazné relikt starší cesty zčásti převrstvené suťovým kuzelem. Interpretace dat pomocí metody multidirection hillshade (zdroj dat: Centrum dopravního výzkumu, 2016–2019; vytvořil J. Marounek).

blikaci výsledků aktuálního archeologického výzkumu a operativního stavebněhistorického průzkumu hradu, který v současnosti doznává rozsáhlých stavebních a konzervačních zásahů. Výsledky čerstvých výzkumných akcí byly zatím publikovány jen předběžně v knížce popularizačního charakteru (Eckl – Rožnovský edd. 2023).

TOPOGRAFICKÁ SITUACE

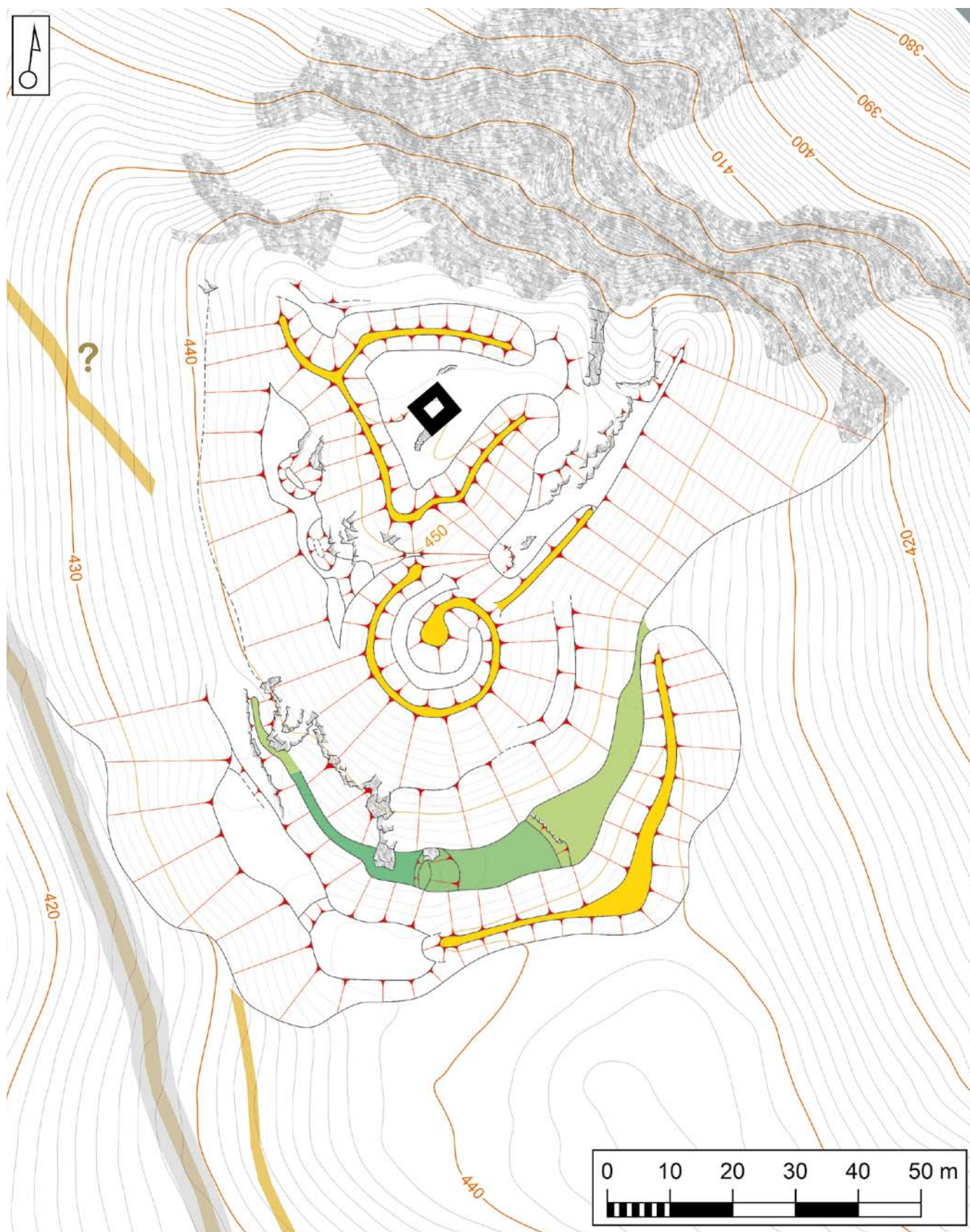
Hrad Cornštejn byl založen na poměrně úzkém hřbetu v krčku vytvořeném smyčkou toku Dyje. Terénní morfo-

logie jeho bezprostředního okolí se oproti středověké situaci výrazně změnila v důsledku vybudování vodní nádrže Vranov, která ve 30. letech minulého století zaplavila dno říčního údolí. Celkový charakter přírodních překážek, jež posilovaly fortifikační systém hradu, přesto zůstává dobře patrný. Obě podélné strany hradního jádra vyrůstají ze strmých skalnatých svahů vypínajících se nad vodní hladinou. Podél hradu vede ve svahu úzká asfaltová silnice, která v zásadě odpovídá historické komunikační osnově. Silnice obemyká návrší v ohybu řeky, načež stoupá k hradu po příkrém úbočí poměrně úzkého terénního krčku a poté dále vybíhá z údolí k plošině nad meandry řeky. Od severozápadu byl hrad přístupný z míst, kde k trojici dávných brodů sbíhalo několik cest z různých směrů. Od jihovýchodu byl přístupný z výrazně převýšené plošiny. Historickou sítí cest z doby před novodobými zásahy do krajiny ilustrativně zachycují mapy z 18. a 19. století (bližze Kypa – Marounek 2022, 106–107).

Na oba přístupové směry reaguje vnější opevnění hradního jádra. Jednak je zesíleno na týlní straně – proti úseku cesty stoupajícímu z údolí. Do mnohem větších dimenzí však narostlo na opačné, čelní straně – proti úseku cesty klesajícímu z převýšené plošiny. Zde se prudce zvedá skalnatý hřbet, který stoupá přímo od hradního šíjového příkopu. Jihovýchodní strana byla nejohroženější, protože z místa, kde hřbet sevřený tokem řeky přechází v plošinu, je prakticky celé hradní jádro

dobře viditelné, a to z nebezpečně blízkého odstupu. Je proto logické, že zde byla vybudována mohutná předsunutá fortifikace, jejíž obvodové opevnění do velké míry využilo přirozených terénních překážek – nejen svahů, ale i četných skalních výchozů. Jádro předsunuté fortifikace převyšuje povrch terénu hradního jádra o přibližně 33 m.

Proti předsunuté fortifikaci se v odstupu 216 m a 220 m dochovaly dva subkomplexy terénních reliktů (obr. 2: 3, 4), které lze bez debaty ztotožnit s působením obléhatelů (bližze Kypa – Marounek 2022, 107–111). Oba

Obr. 3: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu.

Celková situace; žlutá – koruny náspů, zelená – dno příkopu, hnědá – cesty (tmavý odstín – zaniklé cesty), šedá – recentní poškození, modrá – vodní hladina (tmavý odstín – koryto řeky před zatopením údolí).

U příkopu jsou pomocí odstínů odlišeny jednotlivé úrovně hloubení, nejtmavší zelená značí plánovanou (dokončenu) úroveň, nejsvětlejší zelená nejmělkčí (nedokončený) úsek (zaměření a kresba J. Kypta – J. Marounek, 2024).

Obr. 4: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Pohled k jihu na přední díl jádra fortifikace se šnekovitým průběhem obvodového náspu (všechna foto J. Marounek, 2023–2024, není-li uvedeno jinak).

Obr. 5: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Pohled k severozápadu na severozápadní konec čelního příkopu, vpravo neodtěžený skalní výchoz.

sestávají z relativně mohutné opevněné pevnůstky a k ní připojeného, mnohem lehčeji ohrazeného prostoru, pokrytého větším množstvím jam. Oba subkomplexy, které interpretujeme jako tábory, leží proti sobě při svazích prudce spadajících do údolí. Jakožto dvojice opěrných bodů, zbudovaných u protilehlých hran údolí, blokovaly jednu z přístupových tras k hradu. Zjevně byly kombinovány s nějakou liniíovou zábranou, která mezi opevněnými leženími přetínala plošinu. Případné stopy spojovacího přehrazení beze zbytku zanikly. Prostor, přes který vedlo, je dnes sice zalesněn, díky datům pořízeným při leteckém skenování zemského povrchu je ale dobře patrné, že až sem kdysi zasahovala pole. Relikty přehrazení proto nejspíš zanikly následkem zemědělské činnosti.

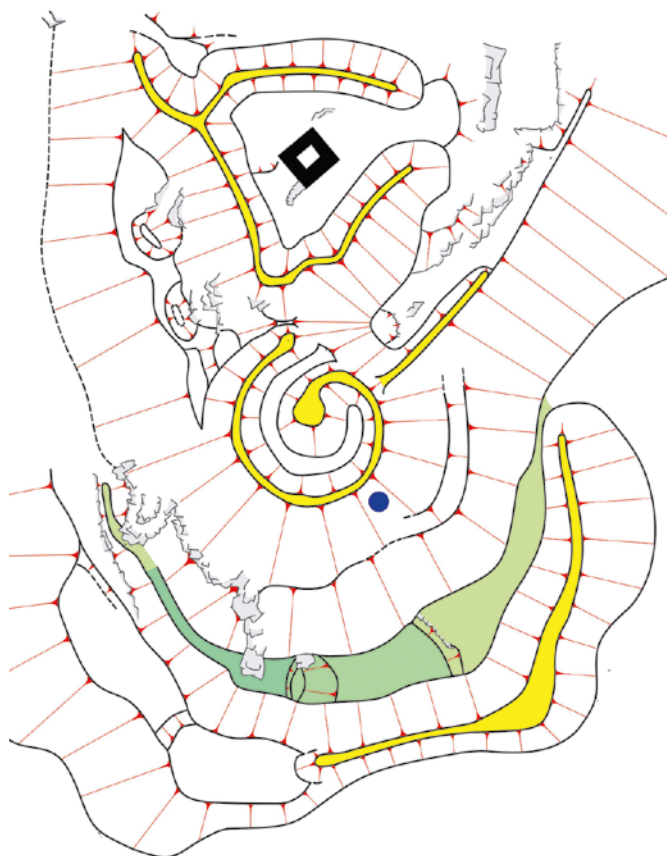
Domníváme se, že předsunutá fortifikace hradu vznikla už v době před jeho dobýváním, uskutečněným v letech 1464 až

1465. Tento závěr vyvozujeme hlavně z polohy zmíněných subkomplexů obléhacích prací. Oba jsou situovány tak, že reagují na předsunutou fortifikaci. Jinými slovy: pokud by předsunutá hradní fortifikace v roce 1464 ještě neexistovala, obléhatelé by svá ležení posunuli podstatně blíže k hradu. Nejasná je však relativní chronologie vývojových fází předsunuté fortifikace. Nepochybujeme o její existenci před rokem 1464, ale nedokážeme se vůbec vyjádřit k otázce, jakou měla podobu v této vývojové etapě. V době po obléhání mohla být výrazně modifikována, co se týče celkové dispozice i průběhu obvodového opevnění. K problému chronologie se ještě vrátíme.

DISPOZICE A OHRAZENÍ PŘEDSUNUTÉ FORTIFIKACE

Předsunutá fortifikace zaujala vyvýšeninu na začátku skalnatého hřbetu, jenž prudce klesá k hradu. Její celková dispozice stejně jako forma jednotlivých komponent obvodového opevnění jsou do značné míry determinovány přirozenou terénní konfigurací. Jádrem fortifikace je v podstatě dvoudílné, přičemž se rozkládá ve dvou výškových úrovních. Oba díly jsou ohrazeny náspy. Týlní, relativně vyšší díl zaujal temeno návrší. Jeho půdorys je trojúhelný, přičemž ve středu stojí kamenná věž. Pod jižním cípem trojúhelného týlního útvaru se nachází nižší terénní stupeň, na kterém byl vybudován rozměrný okrouhlý prvek, který označujeme jako čelní díl jádra fortifikace. Výškový rozdíl vnitřní plochy předního a zadního dílu činí přibližně 1,5 m.

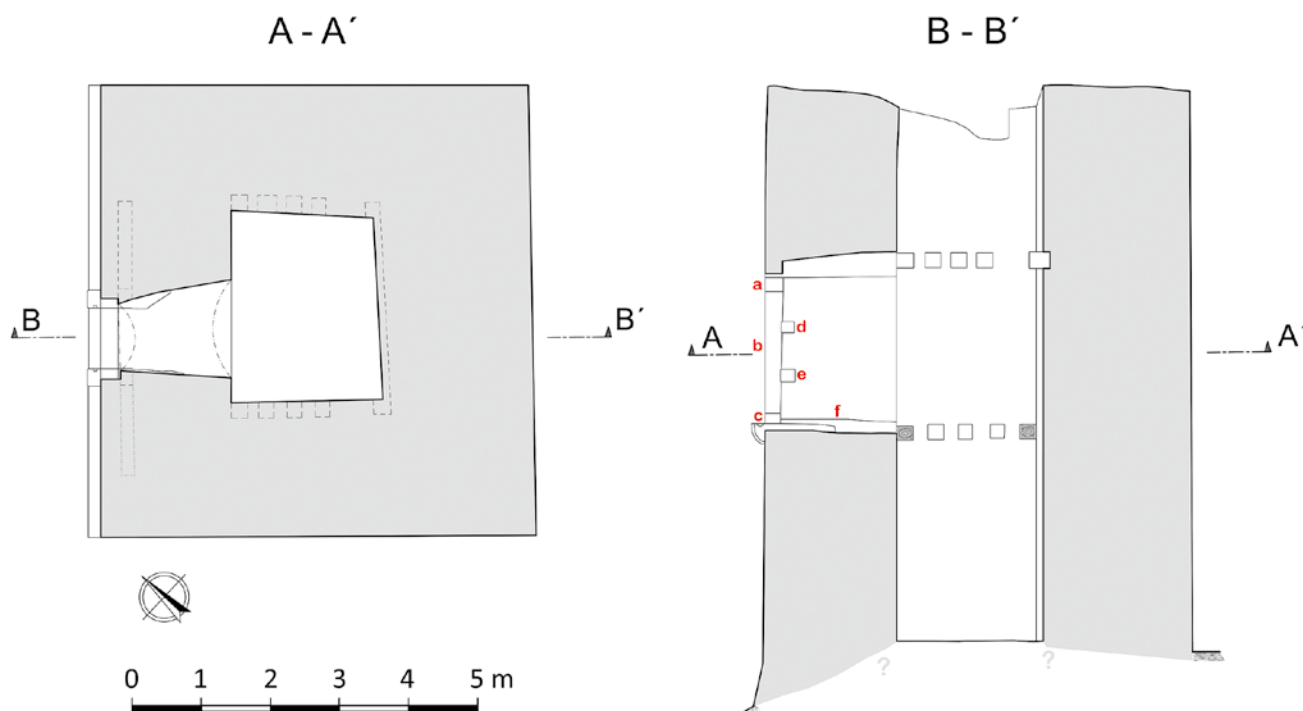
Dvoudílné jádro fortifikace se zdvihá oproti svému předpolí až o 15 m. Výškový rozdíl je zvýrazněn vnějším příkopem podkovovitého tvaru, který v mírném oblouku obíhá jižní patu vyvýšeniny, natočenou proti předpolí. Příkop se na obou stranách stáčí podél přirozené kuželovité vyvýšeniny, přičemž na západě i východě zabíhá do svahů nad řekou. Kontreskarpou přechází v násep, který na první pohled zaujme svými relativně subtilními dimenzemi. Ve srovnání s kontreskarpou je eskarpa mnohem vyšší, protože plynule přechází do vysokého přirozeného svahu pod okrouhlým dílem jádra fortifikace. Podél šíjového úseku se na kontreskarpu napojuje nízký násep, jehož koruna je oproti vnější patě převýšena maximálně o 1 m. V místech jihovýchodního zalomení příkopu je koruna násypu rozšířena, ale nikoli do té míry, abychom daný útvar mohli označit za zemní baštu. Dost odlišný terénní útvar vznikl podél jihozápadního zalomení příkopu a podél jeho západní strany. Čelní liniový násep, kopírující relativně rovný šíjový úsek opevnění, končí ještě před výrazným ohybem příkopu. Dále pokračuje podél příkopu mohutná výsypka s širokým a rovným (dvojstupňovým) temenem, které jen minimálně převyšuje přirozený povrch terénu na vlastním předpolí předsunuté fortifikace. Přesto se mohlo jednat o funkční fortifikační prvek. Mohutná výsypka mohla případně fungovat jako bašta, určená by však byla ke kontrole západního úbočí, kudy vedla přístupová cesta k hradu. Na digitálním modelu terénu je patrné, že výsypka překrývá starší cestu v podobě terasového stupně (obr. 2: 6). Tento útvar je zřetelný i při tradičním průzkumu. Kdežto druhý podobný liniový útvar (obr. 2: 7), patrný

Obr. 6: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Pravděpodobný prakový projektil, poloha vyznačena modrým bodem.

(ale mnohem slaběji) na digitálním modelu terénu rovněž na úbočí pod severozápadní stranou fortifikace, jsme při pozemním průzkumu nedokázali identifikovat.

Při úvahách nad poněkud podivnou formou šíjového opevnění je třeba vzít v potaz celkovou podobu příkopu, který vykazuje jasné znaky přerušení zemních prací. Skutečnost, že příkop nebyl vyhlouben v plánovaném tvaru, vyplývá hlavně z existence dvou výrazných terénních zlo-

Obr. 7: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Svislý a vodorovný řez věží; a – otisk zhlaví překladu zárubně, b – otisk stojky zárubně, c – otisk zhlaví prahu zárubně, d, e – závorové kapsy, f – původní pata špalety. V půdorysu jsou přerušovanou čarou značeny kapsy horní závory a kapsy stropních trámů prvního patra, tečkovanou linií jsou značeny kapsy spodní závory (zaměření a kresba J. Kypta – J. Marounek, 2024).

mů na jeho dně. Dno příkopu je de facto rozděleno do tří stupňů, přičemž na jihozápadní straně je příkop nejhlubší, na východní straně nejmělkčí. V místech výškových zlomů dna příkopu navíc z povrchu terénu vystupuje skála, jejíž podoba jasně vypovídá, že se jedná o neodtesané bloky. Že příkop nebyl dokončen, je nejvíce očividné při jeho severozápadním konci, kde zůstal neodtěžen masivní blok skály (obr. 5). Podél něho zde byla vykopána pouze úzká rýha, na odlámání skály už nedošlo. Znak, který svědčí o nedokončeném hloubení příkopu, nebyly v dosavadní literatuře reflektovány. Předchozí bádání zato uvažovalo ještě o jednom příkopu, přičemž by přístupovou šíjí měla přetínat dvojice příkopů oddělených nízkým náspem; vnější příkop by měl mít podobu 17 m široké rozsedliny (Měřínský – Plaček 1991, 163; podobně Kacetl 2013, 98). Existenci druhého, vnějšího příkopu popíráme. Daný útvar považujeme za přirozenou sedlovitou modelaci terénního reliéfu na předpolí předsunuté fortifikace. Přesvědčivý je v tomto ohledu digitální model terénu, vytvořený z dat leteckého mapování.

Přední díl jádra fortifikace je tvořen zvláštním tvarem. Temeno vyvýšené plošiny, jež se vypíná nad čelním příkopem, je obkrouženo náspem, který se v týlu šnekovitě stáčí do vnitřního prostoru (na dosud publikovaných plánech je průběh náspu zakreslen dosti zavádějícím způsobem, např. Měřínský – Plaček 1991, obr. 3). Jakmile se násep stáčí do vnitřního prostoru, rozšiřuje se v úrovni paty i temena a zároveň se oproti obvodovému úseku o trochu snižuje. Mezi stočeným úsekem a severním koncem obvodového úseku (směřujícím k jádru fortifikace) vznikla úzká proluka. Šnekovitý průběh obvodového náspu je patrný i při tradičním průzkumu, zvláště dobře ale vynikne na digitálním modelu terénu. Temeno náspu je oproti vnitřní

patě převýšeno o 1 m. Svah pod šnekovitým útvarem je dosti strmý a vysoký; výškový rozdíl mezi korunou náspu a dnem příkopu činí 12 až 15 m). V polovině výšky svahu probíhá na východní straně úzký zešíkmený stupeň.

Na ploše jádra předsunuté fortifikace byla v minulosti položena zjišťovací archeologická sonda, z níž byly vyzvednuty „části kachlových kamen“ (Konečný – Merta 1980, 307). V mladší literatuře je nález reliktního kamen lokalizován do předního (okrouhlého) dílu fortifikace (Měřínský – Plaček 1991, 165–166). Byť je tento údaj doprovázen odkazem na předchozí citovaný článek z roku 1980, v něm ve skutečnosti není pregnantně popsána lokalizace nálezů. Realizace sondáže je zde pouze stručně zmíněna; na připojení, značně schematickým plánkem fortifikace chybí vyznačení polohy výkopu. Pro úplnost dodejme, že nález reliktního kamen později vedl k jalové spekulaci, že okrouhlý útvar sloužil jako „obytné velitelské stanoviště předsunuté opevnění“ (Kacetl 2013, 98). Nám se při povrchovém průzkumu nepodařilo v prostoru jádra fortifikace nalézt zlomky kachlů. Pod obvodovým náspem předního dílu jádra fortifikace, resp. ve svahu nad čelním příkopem, jsme našli na povrchu terénu rozměrný kámen, který na základě jeho tvaru hypoteticky považujeme za prakový projektil (obr. 6). Byl by to doklad ostřelování fortifikace obléhateli v letech 1464–1465.

Půdorys týlního dílu jádra fortifikace je trojúhelný, ze všech stran ohraničený náspy, jejichž koruna je oproti vnitřní patě převýšena kolem 1 m. V severovýchodním cípu půdorysu však zeje mezi náspy proluka. Z ohrazené plochy zde vystupuje menší plošina okrouhlého tvaru, rozkládající se nad skalními výchozy s výhledem do údolí. K severozápadnímu nároží trojúhelného prostoru je směrem k hradu připojena další plošina, tentokrát ve snížené

Obr. 8: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Severozápadní strana věže.

Obr. 9: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Vstup na severozápadní straně věže.

poloze. Tento připojený prvek je z jihozápadu ohraničen náspem, který plynule navazuje na opevnění trojúhelného prostoru s věží. Výběžek náspu směřujícího k hradu evokuje zemní baštu. Daný prvek mohl sloužit ke kontrole a případné obraně přístupové cesty k hradu.

Pod západní a jihovýchodní stranou trojúhelného dílu jádra fortifikace se rozkládají úzké terasové stupně s rozměrnými skalními výchozy na vnitřních stranách. Jihovýchodní terasový stupeň je pravidelněji tvarován, přičemž jeho hrana je zčásti lemována nízkým náspem, který vybíhá do svahu k výše popsanému šnekovitému útvaru. Terasa s náspem, situovaná nad vysokým a prudkým přirozeným svahem, zajišťuje celou jihovýchodní stranu předsunuté fortifikace. Na západním terasovém stupni se nacházejí dvě oválné jámy, které snad souvisejí s lámáním kamene (u jam i v nich se nacházejí skalní výchozy). Na hraně tohoto stupně chybí liniový násep. Pod hranou stupně je ve svahu až do vzdálenosti 15 m viditelný suťový kužel.

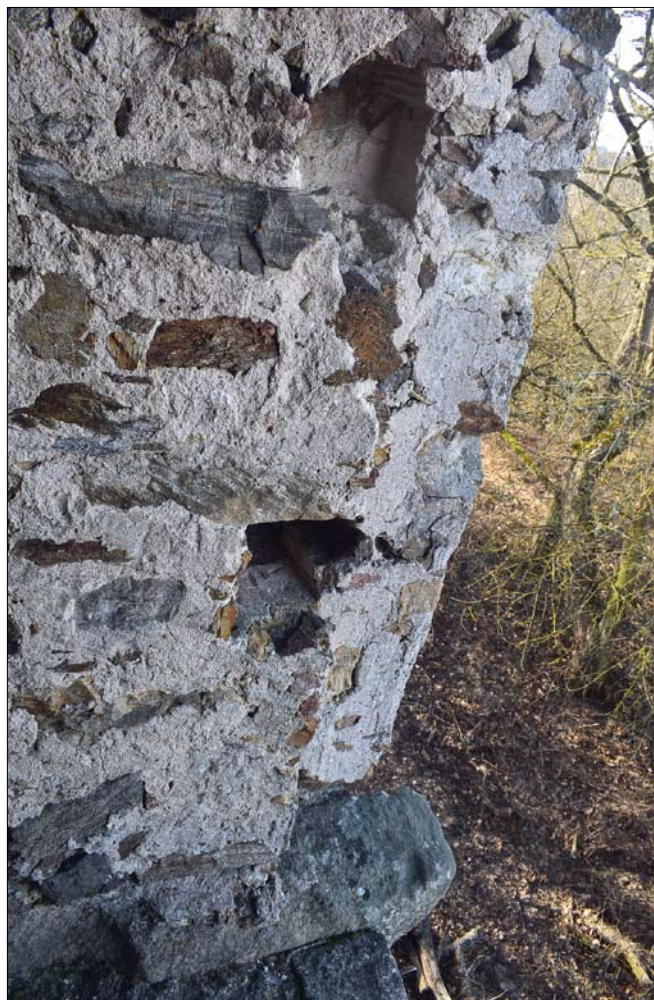
VĚŽ

Uprostřed trojúhelného dílu fortifikace stojí torzo kamenné věže přibližně čtvercového půdorysu o stranách

cca 6,5 m. Zdivo se dochovalo do výšky necelých 9 m. Původně však pokračovalo ještě minimálně o 1 m, jak je zřejmé ze vztahu podlahových trámů a současné koruny zdiva (viz níže). O dřevěné či hrázděné konstrukci, která nasedala na zdivo, vůbec nic nevíme, původní celkový charakter stavby nám proto uniká. Věž je situována diagonálně k hlavní půdorysné ose předsunuté fortifikace.

Zdivo je tvořeno lomovým kamenem, nároží nejsou armována. Na exteriéru jsou místy dochovány větší plochy malty rozetřené ze spár mezi kameny. Líc je vodorovně strukturován obligátními technologickými spárami, v nichž byly poměrně pravidelně osazeny subtilní lešeňové kuláče. Tloušťka zdiva je v podstatě konstantní (1,9–2,2 m). Na straně natočené proti hradu je zdivo zesíleno nízkým zešíkmeným soklem. Existence soklu koresponduje s terénním stupněm na ohrazené ploše. Jediným dochovaným otvorem je vstup umístěný na severozápadní straně, tj. proti hradu.

Vstup vedl do prvního patra; kamenný práh je oproti povrchu terénu převýšen o cca 4 m. Ve vnějším líci zdiva byla osazena masivní dřevěná zárubeň, po které se zřetelně dochovaly otisky v maltě (v literatuře je opakovaně mylně uvedeno, že otvor byl opatřen kamenným ostěním; např. Kacel 2013, 101). V negativu zárubně jsou dobře

Obr. 10: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Vstup do věže, negativ zárubně s dvojicí kapes po závórách.

patrné přesahy prahu a překladu. Dřevěný práh zárubně bezprostředně ležel na dvojici dochovaných konzol z tvrdé horniny. Jejich vyčnívající části jsou otesány do čtvrtinové výšece kruhu. Obě hrany zaoblených čel jsou po celé délce okoseny. Uprostřed konzol jsou vytesána lůžka pro točnici padacího můstku. Mezi konzolami je osazen kamenný práh – hranol vytesaný ze stejného materiálu. Horní líc tohoto prvku je umístěn přibližně v polovině výšky konzol, mezi ním a vlastním (dřevěným) prahem zárubně tedy zela mezera vyplněná patrně ještě dalším dřevěným prvkem. Na hrany negativu zárubně bezprostředně navazují kapsy dvojice závor, zasouváných vzájemně opačně. Vstupní nika je završena segmentovou klenbičkou. Původní úprava podlahy vstupní niky se nedochovala. Zdivo bylo při novodobých úpravách v celém rozsahu podlahy kompletně odlámáno o 5 až 15 cm. Díky tomuto narušení je dnes dobře patrné, že obě konzoly byly předimenzovaně osazeny do hloubi zdiva. Půdorys interiéru věže je lehce lichoběžný, přičemž poloha vstupu je asymetrická – ztelně je posunuta vůči osám vnější i vnitřní stěny.

Na podlahu vstupní niky plynule navazovala podlahu prvního patra věže. Její přízemí, vysoké minimálně 3 m, bylo temné. Osvětlovací otvory scházely i prvnímu patru, vysokému 2,25 m. Podlahu tohoto podlaží spočívala na pěti pravidelně osazených trámů. Jejich těsné rozestupy napovídají, že přízemí nebylo přístupné. Kapsy další pětice

Obr. 11: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Vstup do věže, dvojice konzol (s lůžky pro točnici padacího můstku) a práh.

trámů ukazují úroveň podlahy druhého patra. Z polohy těchto trámů je patrné, že schodiště do druhého patra bylo umístěno při jihovýchodní straně: krajní trám byl napůl osazen do líce zdiva, přičemž ostatní čtyři trámy byly osazený blíž k sobě, aby vznikl prostor pro schodiště, široký necelých 60 cm. Zdivo v úrovni druhého patra se dochovalo maximálně do výšky 2,3 m.

Na jihovýchodní stěně jsou patrné kapsy ještě dvou dalších trámů (obr. 13), osazených kolmo vůči stropním, a to v úrovni podlahy prvního patra. Tyto dva trámy však byly umístěny výše než trámy podlahy: horní líce podlahových trámů probíhaly v třetině výšky profilu dvojice kolmých trámů. Dále je patrné, že dva kolmé trámy nebyly umístěny ve stejné výšce (vzájemný výškový rozdíl činí necelých 5 cm). Dvojice kolmých trámů, které musely být nakamponovány na podlahové trámy, snad souvisela s upevněním schodiště do druhého patra. Bezsporu nepodpíraly podlahu prvního patra, jak je mylně uvedeno v literatuře spolu s úvahou, že souvisely s poklopem průlezu do přízemí věže a případně i (bizarně domyšleným) systémem vytahování žebříku ve vstupu do věže (Kacel 2013, 104, 109–110).

Ve zdivu věže se dochovaly fragmenty několika dřevěných prvků, které se úspěšně podařilo podrobit dendrochronologické analýze (uskutečněno Tomášem Kynclem v roce 2022). Vzorky byly odebrány z lešeňových kuláčů i stropních trámů, přičemž získaná data se vzájemně shodují. Z celkem čtyř analyzovaných lešeňových kuláčů (všechny jedle) byly tři datovány. Dva z nich byly zhotoveny ze stromů pokácených rok po sobě, v zimních sezónách 1476/1477 a 1477/1478. U třetího kuláče spadá nejmladší dochovaný letokruh do roku 1467. Z konstrukce podlahy prvního patra se dochovala zhlaví dvou nosných trámů (oba dub). Oba byly také datovány. V jednom případě přesně známe datum skácení – zimní sezóna 1477/1478. U druhého se vzhledem k absenci podkorního letokruhu podařilo určit dobu skácení jen intervalově, a sice do rozpětí let 1475–1493, což v zásadě koresponduje s výše uvedenými zjištěními. Protože se data kácení dřeva lešeňových nosníků i stropních trámů v podstatě shodují, lze téměř s jistotou tvrdit, že věž byla stavěna v roce 1478, příp. velice krátce poté.

Vznik věže představuje pevný bod v úvahách o chronologii předsunuté fortifikace, která – jak dedukujeme

Obr. 12: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Jihozápadní stěna věže s kapsami trámů stropu prvního patra.

z polohy stanovišť obléhatelů – existovala již před rokem 1464. Výstavba věže tedy spadá do mladší vývojové fáze předsunuté fortifikace. Do literatury vstoupila spekulace, že její trojúhelné jádro s výběžkem proti hradu mohlo v první fázi představovat „jednoduchou obléhací baštu s postavením praku nebo děl na výběžku“, přičemž by souvisela s nějakou (v písemných pramenech nezachycenou) vojenskou akcí v době před obléháním v letech 1464–1465 (Měřínský – Plaček 1991, 165; podobně Plaček 2002, 147). Tento předpoklad je založen pouze na pozorování, že dispozice fortifikace celkově vykazuje neorganickou skladbu. Tvzení o neorganické skladbě není třeba zpochybňovat, je ale nutné hlavně zdůraznit skutečnost, že tyto nepravidelnosti jsou determinovány do velké míry přirozenou terénní konfigurací. Uvedenou úvahu, že při výstavbě předsunuté hradní fortifikace byla využita starší fortifikace obléhatelů, pokládáme za bezpředmětnou spekulaci, zvláště když v dochovaných písemných pramenech není o tomto starším obléhání zmínka (údajná vojenská akce je kladena do 20. až 40. let 15. století). Navíc si na rozdíl od citovaných autorů nemyslíme, že s ohledem na neorganickou dispozici jsou „dvě etapy výstavby ... v prostoru předsunutého opevnění na jihovýchod od hradu víceméně zřetelné“ (Měřínský – Plaček 1991, 166). Domníváme se, že úvahy o vývoji dispozice předsunuté fortifikace nemohou překročit úroveň planých spekulací.

Úloha věže nepochybně spočívala v rozhledu, a to nejen směrem do předpolí, ale i do jiných směrů, kam byl z vlastního hradu omezený výhled. Její případný obranný účel nedokážeme posoudit kvůli zániku konstrukcí horních podlaží. K popisu věže je třeba dodat, že v jejím okolí leží na povrchu terénu větší množství fragmentů cihel. Tento materiál buď pochází ze zaniklé hrázdné nástavby věže, nebo z nějaké další stavby situované vedle ní. Ostatně ve vstupu do věže doložený padací můstek nasvědčuje existenci bytelné (dřevěné) konstrukce, z níž se vcházelo na můstek. V podstatě totožné řešení vstupu, ovšem s instruktivněji dochovanými stopami po padacím můstku, shledáváme u čtverhranné solitérní (vysunuté) kamenné věže, jež patří k fortifikačnímu systému hradu Českého Šternberka (Razím 2018, 180).

Obr. 13: Cornštejn, předsunutá fortifikace hradu. Jihovýchodní stěna věže s dvojicí kapes trámů (vyznačeno šipkami), při okrajích fotografie kapsy trámů podlahy prvního patra.

ZÁVĚR

Výstavbu věže můžeme spojit s konkrétním držitelem hradu. Stručná zmínka o jeho obležení (vztaženému pouze k roku 1465) ve *Starých letopisech českých* obsahuje údaj, že král dobytý hrad předal Krajířům z Krajku (Šimek ed. 1937, 130). Nabyvatelem byl nejspíše Wolfgang († 1491), v jehož držbě je Cornštejn bezpečně zachycen v listině vyhotovené v roce 1487. V tomto dokumentu bylo stanoveno rozdělení Wolfgangových držav mezi potomky (blíže Pelikán 1928). Wolfganga, který co do rozsahu majetků i politických funkcí patřil k významným šlechticům království (srov. Šimůnek 2007; Nováková 2010, 33–49), proto můžeme pokládat za stavebníka věže. Sotva je ale řešitelná podstatná otázka, jaké další úpravy za jeho éry doznala předsunutá fortifikace jako celek, resp. jestli byla změněna její dispozice, příp. jak bylo vylepšeno její obvodové opevnění. Jisté je, že v téže době, kdy vznikla věž předsunuté fortifikace, probíhaly rozsáhlé stavební práce v jádru hradu, datovatelné rovněž díky výsledkům dendrochronologických analýz (stručně Mazáčková – Poláková 2023, 177).

Co se týče celkové dispozice, předsunutá fortifikace Cornštejna postrádá bližší analogie. Pokud víme, unikátní je podoba jejího předního dílu s obvodovým náspem šnekovitého průběhu. Mimořádné jsou i její celkové dimenze, které ji řadí mezi nejmohutnější opevněné objekty svého druhu. V tomto ohledu můžeme pro srovnání uvést podobně mohutnou fortifikaci zvanou Čepička, vybudovanou v 15. století nad cisterciáckým klášterem Porta coeli u Tišnova (Belcredi 1990). U cornštejnské fortifikace dále zaujmou znaky, které vypovídají o nedokončeném hloubení čelního příkopu. K tomu je ale třeba dodat, že fortifikace jako celek byla plně funkční. Mimochodem, i fortifikace Čepička nebyla dokončena, přesto svou úlohu plnila.

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Janu Martínkovi (Centrum dopravního výzkumu) děkujeme za poskytnutí výškopisných dat, pořízených při leteckém mapování zemského povrchu v rámci výzkumného projektu Moravské křižovatky (NAKI II).

MGR. JAN KYPTA, PH.D.; JIŘÍ MAROUNEK – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRÁCOVIŠTĚ STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE, SABINOVA 373/5, PRAHA 3
KYPTA.JAN@NPU.CZ, MAROUNEK.JIRI@NPU.CZ

PRAMENY A LITERATURA

- Belcredi, L. 1990: Čepička – opevnění nad klášterem Porta coeli v Tišnově – Předklášteří, Časopis Moravského muzea – vědy společenské 75, s. 99–122.
- Eckl, P. – Rožnovský, D. edd. 2023: Cornštejn. Příběh hradu. Znojmo.
- Kacel, J. 2013: Kamenná věž „Hláška“ v předsunutém opevnění Na Baště nad Cornštejnem, Thayensia 10, s. 91–114.
- Konečný, L. – Merta, J. 1980: Pokračování průzkumu středověkých opevnění kolem Nového hradu u Adamova, Archaeologia historica 5, s. 305–320.
- Kypta, J. – Marounek, J. 2022: Terénní stopy obléhání hradů v husitském století. Praha.
- Mazáčková, J. – Polláková, T. 2003: Procházka staletími aneb Cornštejn pohledem stavební historie, in: P. Eckl – D. Rožnovský edd., Cornštejn. Příběh hradu. Znojmo, s. 137–189.
- Měřinský, Z. – Plaček, M. 1991: Terénní pozůstatky fortifikačních systémů v předpolí hradu Cornštejna (k. ú. Bítov, okr. Znojmo), Castellologica bohemia 2, s. 161–176.
- Nováková, S. 2010: Krajířové z Krajku. Z Korutan do zemí České koruny. České Budějovice.
- Pelikán, J. 1928: Dělení zboží Krajířů z Krajku v r. 1487, Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze, s. 133–142.
- Plaček, M. 2002: Externí fortifikace moravských hradů, Archaeologia historica 27, s. 139–154.
- Razím, V. 2018: Řeč středověké fortifikační architektury. Terminologie a její souvislosti. Praha.
- Sýkora, M. 2015: Poloha „Na Bašte“ a její vztah ke hradu Cornštejn. Bakalářská práce, Západočeská univerzita v Plzni, rkp.
- Šimek, F. ed. 1937: Staré letopisy české z vratislavského rukopisu. Praha.
- Šimůnek, R. 2007: Pozůstalost Wolfganga z Krajku († 1491). Sídlní, krajinná a administrativní struktura šlechtického dominia v pozdním středověku, Historická geografie 34, s. 45–92.

DIE VORGESCHOBENE BEFESTIGUNG DER BURG CORNŠTEJN

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der vorgeschobenen Befestigung der Burg Cornštejn (Zornstein, Bez. Znojmo/Znaim), die sich nahe der Grenze zwischen Mähren und Österreich befindet. Die Befestigung blockiert die Anhöhe über der Zugangskommunikation, von wo die Burg während einer Belagerung schwer bedroht werden konnte. Ihren Umriss bildet ein Komplex von Linienwällen mit dem Stirngraben. In der obersten Position steht ein Torso vom quadratischen Steinturm. Dank der exakten Analyse etlicher Holzglieder ist es gelungen die Erbauung des Turms zum Jahr 1478 zu datieren. Die oberen Turmgeschosse sind verschwunden, so dass seine Fortifikationsaufgabe sich nicht zu beurteilen lässt. Der Aufbau des Turms gehört erst der jüngeren Entwicklungsphase der Befestigung an. Er muss schon vor dem Jahr 1464 vorhanden gewesen sein; das ergibt sich aus weiteren Raumzusammenhängen. Im Vorfeld befinden sich Relikte nach den Belagerungslagen aus den Jahren 1464–1465. Die Anordnung dieser Lager reagiert auf die Lage der vorgeschobenen Burgbefestigung.

Was die Gesamtanlage betrifft, die vorgeschobene Befestigung Zornsteins entbehrt näherer Analogien. Ganz selten ist die Gestalt des Vorderteils mit der umlaufenden spiralförmigen Böschung. Auch ihre Gesamtmaße sind außerordentlich, sie ordnen sie unter die am massivsten befestigten Objekte ihrer Art ein. Die unregelmäßige Form des Stirngrabens ist die Andeutung, dass seine Vertiefung

nicht vollendet wurde. Die Befestigung war trotzdem als ein Ganzes völlig funktionsfähig.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Cornštejn (Zornstein, Bez. Znojmo/Znaim), Burg. Luftansicht von Nordwesten, Der Pfeil bezeichnet den vorgeschobenen Befestigungsturm (Foto J. Jiroušek, 2015).

Abb. 2: Cornštejn, Burg, digitales Geländemodell: 1 – Burg; 2 – vorgeschobene Burgbefestigung; 3 – Relikte nach den Belagerungsarbeiten (Subkomplex A); 4 – Relikte nach den Belagerungsarbeiten (Subkomplex B); 5 – die einstige Ackerfläche (Spuren nach den Feldern sind in Form der parallelen niedrigen Rainresten deutlich); 6 – der ältere, zum Teil mit der Aufschüttungsmasse überschichtete Weg; 7 – ausdruckslose Relikte nach dem älteren Weg, zum Teil vom Schuttkegel überschichtet. Die Deutung der Daten mittels der Methode multidirection hillshade (Datenquelle: Centrum dopravního výzkumu [Zentrum für die Verkehrsforschung], 2016–2019, Gestaltung J. Marounek).

Abb. 3: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Gesamtlageplan: gelb – Wallkronen; grün – Grabenboden; braun – Wege (dunkler Ton – verschwundene Wege); grau – rezente Beschädigungen; blau – Wasserfläche (dunkler Ton – Flussbett vor der Überschwemmung des Tals). Die Farbtöne des Grabens entscheiden einzelne Grabenebenen, das dunkelste Grün bedeutet die geplante (vollendete) Grabentiefe, das hellste Grün den seichtesten (unvollendeten) Abschnitt (Vermessung und Zeichnung J. Kypta – J. Marounek, 2024).

Abb. 4: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung, Blick nach Süden, der Vorderteil der Befestigung mit dem spiralförmigen Verlauf des umgebenden Walls (Alle Fotos J. Marounek, 2023–2024, falls nicht anders angeführt).

Abb. 5: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung, Blick nach Nordwesten zum nordwestlichen Ende des Stirngrabens, rechts der nicht abgebaute Felsenausbiss.

Abb. 6: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Wahrscheinlich ein Schleudergeschoss; seine Lage bezeichnet der blaue Punkt.

Abb. 7: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Vertikaler und horizontaler Schnitt über den Turm: a – Abdruck des Zargensturzkopfes; b – Abdruck des Zargenpfostens; c – Abdruck des Zargenschwellenkopfes; d, e – Türriegelscheiden/-taschen; f – ursprünglicher Laibungsfuß. Die Strichlinie im Grundriss bezeichnet die Scheide und Tasche des oberen Türriegels und die Deckenbalkenlager vom 1. Obergeschoss, die Punktlinie die Scheide und Tasche vom unteren Türriegel (Vermessung und Zeichnung J. Kypta – J. Marounek, 2024).

Abb. 8: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Nordwestliche Turmseite.

Abb. 9: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Nordwestliche Turmseite, Eingang.

Abb. 10: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Turmeingang, Zargennegativ mit Türriegeltasche und -scheide.

Abb. 11: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Turmeingang, Konsolepaar (mit Lagern für die Angel der Hebebrücke) und die Schwelle.

Abb. 12: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Südwestliche Turmseite mit Deckenbalkenlagern vom 1. Obergeschoss.

Abb. 13: Cornštejn, vorgeschobene Burgbefestigung. Südwestliche Turmseite mit einem Balkenlagerpaar (s. Pfeile), bei den Rändern der Fotografie deutliche Deckenbalkenlager vom 1. Obergeschoss.

(Übersetzung J. Noll)